

ORNAMENTICA SCOARȚELOR MOLDOVENEȘTI

EMILIA PAVEL

În această lucrare vom prezenta succint ornamentica scoarțelor din Moldova extracarpatică sau de podiș¹, zonă care după părerea noastră este definitorie în aprecierea bogăției și variației de motive pe scoarțele moldovenești.

Prin ornamentică se înțelege totalitatea motivelor ce alcătuiesc stilul artei unui popor. În unele lucrări enciclopedice² se amintește de ornamentica populară ca și în unele studii de specialitate semnate de Nicolae Dunăre³, Tancred Bănățeanu⁴, Romulus Vulcănescu⁵, Paul Petrescu⁶, Marcel Focșa⁷, Angela Paveliuc⁸.

Din punct de vedere morfologic, ornamentica scoarțelor moldovenești excelează printr-o variată și bogată gamă de motive geometrice și negeometrice (liber desenate) iar din punct de vedere semantic prin valoroase creații astrale, fitomorfe, zoomorfe, antropomorfe și scheomorfe. Unitatea în varietate, alternanța, ritmicitatea și repetiția dezvoltate în cuprinsul compozițiilor ornamentale, confirmă originalitatea stilului scoarțelor moldovenești. Artistă noastră populară, mesageră a gândurilor și idealurilor colectivității, a celor ce sintem de mii de ani aici în spațiul carpato-dunărean pontic, a știut să îmbine culorile, să stilizeze motivele, să ne redea în ornamente, în semne și simboluri, idei și mesaje ale unei gândiri magice milenare.

Echilibrul și măsura cu care sînt realizate motivele este una din trăsăturile esențiale ale ornamenticii scoarțelor moldovenești, dîndu-le o notă originală.

1 Emilia Pavel, *Contribuții la studiul țeșaturilor populare. Scoarțe moldovenești*, în Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România. vol. I, Sibiu, 1981, p. 127-139.

2 *Dicționar enciclopedic român*, vol. III, București, 1965, p. 611.

3 Dunăre Nicoleta, *Ornamentica tradițională comparată*, București, Ed. Meridiane, 1979, p. 49.

4 *Procesul de creație în arta populară*, ASTRA, nr. 1/1983 și *Ornamentul în arta populară românească*, București, 1963.

5 *Figurarea mîinii în ornamentica populară română*, în Revista de etnografie și folclor, București, nr. 3/1964, p. 213; 4-5/1964, p. 413; *Coloana cerului*, București, 1972, p. 29-47.

6 *Imagini ale soarelui în arta populară*, în SCIA, 1/1963; p. 101.

7 *Scoarțe romnești*, București, 1970.

8 *Arta populară din zona Botoșanilor. Scoarțe și lăicere*, Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Botoșani, Muzeul județean, 1976.

Scoarțele moldovenești sînt realizate într-o armonie cromatică de-săvîrșită. Repartizarea ornamentelor, dinamica alternanței dintre suprafețele decorate și cele nedecorate, materialul al cărui efect asupra ansamblului este uneori decisiv, sînt factorii definitorii din punct de vedere artistic și estetic. Culoarea ca și relațiile pe care toate aceste elemente le întretin între ele, joacă un rol deosebit în studiul scoarțelor. Îmbogățirea paletelor cromatice în dezvoltarea artei țesăturilor din această zonă este o importantă etapă. Pe lângă lina naturală alb și negru s-au folosit culori extrase din plante, cafeniu, galben, albastru, verde, roșu. Cromatica lăicelor moldovenești se poate compara cu nuanțele și coloritul frescelor monumentelor feudale din nordul Moldovei — zugravii care pictau icoane pe lemn în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea foloseau o potolită, asemănătoare cromaticii de pe lăicerele și scoarțele moldovenești. Coloritul vegetal al scoarțelor moldovenești atinge apogeul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Coloritul chimic, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, îmbogățește paleta cromatică, marcînd o nouă etapă în dezvoltarea scoarțelor moldovenești.

Creația artistică populară s-a dezvoltat și a evoluat pe linia tradiției. Fiecare generație de țesătoare și artiști populari anonimi au adăugat ceva nou la tradiție moștenită, îmbogățind-o și dezvoltînd-o. Inovația este permanentă în creație artistică populară. Fără inovație n-ar exista tradiția !

Valorificînd tradiția, artistul popular este reprezentantul unei culturi pe care a moștenit-o și pe care o transmite grupului infinit și gusturile comunității sătești din care face parte, determinînd circulația intensă a acelorasi motive și tipuri de motive, din care monotonia decorativă dispăre.

Scoarțele moldovenești s-au dezvoltat în cadrul gospodăriei țărănești, la curțile domnești, la casele boierești ca și la mănăstiri. Cele mai vechi știri despre scoarțe datează din secolul al XVI-lea, anume din vremea lui Despot Vodă (1561—1563). Johanne Sommer, profesor la Școala latină din Cotnari, în elogiile sale scrise în limba latină ne dă informații : „Fetele cunoșteau arta țesutului la covoare. Covoarele erau decorate cu diverse ornamentații. Erau țesute cu struguri spre acele motive ce indică abundența și pot da ochiului o impresie plăcut”⁹.

În secolul al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea ne vorbesc despre scoarțe unii călători străini. Aflăm astfel din însemnărilor lor de călătorie, că în Moldova existau ateliere de țesut cu care își întrebunțau timpul doamnele și fetele familiilor mari : „Era o adevărată fabrică în fiecare casă”¹⁰.

Echilibrul și măsura cu care sînt realizate motivele, este una din trăsăturile esențiale ale ornamenticii Scoarțele moldovenești dîndu-le o notă originală. Referitor la scoarțe, Lucian Blaga conchide : „Cît echi-

9 Ștefan Bîrsănescu, *Zori de cultură umanistă în Moldova secolului al XVI-lea, 1561—1563*, București, 1957, p. 207, unde se publică elegia a VIII-a a lui I. Sommer în text latin și în traducerea românească.

10 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II ; De la jumătatea veacului al XVIII-lea și pînă în 1890, București, 1921, p. 6.

libru și cită măsură în întrebuințarea elementelor decorative și a cîmpurilor. Ornamentica — spune mai departe Blaga — prin născocirile ei, liniare, prin ritmica și prin culorile utilizate, trebuie privite ca expresie directă, ca spovedanie și comunicare a unui duh...“ Ornamentica fiind depozitarea unor taine colective, din avîntul sau din frăgezimea unei linii, din preferința arătată dreptei sau arcului, din accentul pus pe masa compactă sau pe motivul rarefiat, din sublinierea figurației naturale sau a geometrismului abstract se poate cu ajutorul intuiției, a puterii analitice necesare și a empatiei reconstitui oarecum grafologic „duhul unei populații“¹¹.

Referitor la ornamentica populară Al. Dima susține : „Dacă ne întrebăm acum care este cazul artei populare, e evident că simbolurile ei sînt preluate numai din tezaurul cu valori circulatorii în popor, dintr-un străvechi fond mitic“¹².

Cercetarea scoarțelor, a culorilor, a motivelor ca și aceea a formelor deschide un orizont larg asupra procesului de evoluție culturală, de gîndire și exprimare plastică a meșterilor populari din trecut. Scoarțele sînt dintre cele mai valoroase țesături de interior, dintre care amintim ca variantă lăicerul, păretarul. Lăicerul este o țesătură de veche tradiție documentată în secolul al XV-lea¹³. Denumirea de lăicer derivă de la cuvîntul laviță, așa cum păretarul își ia denumirea de la perete. Lăicerul este una din cele mai frecvente piese tradiționale. Ele au lățime de 70-90 cm. și 3-4 m. lungime. Decorul pe aceste scoarțe este format din linii drepte realizate la țesut cu suveica în diferite culori, care se repetă într-o succesiune ritmică. Liniile înguste erau denumite „vrîste“, „gene“ sau „genuțe“, iar cele late „scaune“, „poduri“, „proguri“. Marcela Focșa susține : „Cu toate că învăgarea și compunerea în rînduri sînt sisteme ornamentale universale, fiind impuse de însuși tehnica țesutului, pînă vechimea și importanța artistică pe care o au la noi în mediul rural ele pot fi considerate ca reprezentînd fondul autohton“¹⁴.

În evoluția decorului între grupurile de vrîste apar ornamente geometrice denumite romburi, miez de nucă, suveica, furculița etc. sau stilizări vegetale pomul și bradul. Romulus Vulcănescu în lucrarea sa „Coloana cerului“ a arătat că „bradul este considerat de popoarele din sud-estul Europei ca arborele vieții“... iar la traci „brarul este prezent în toate manifestările rituale și ceremoniale ce țin de adorarea astrelor, de ciclul vieții (naștere, nuntă și moarte) și de ciclul calendaristic (zile de muncă și zile de sărbători solstițiale și echinocțiale). De asemeni același autor susține că la daco romani a existat un cult al mărului. Autorul dă exemple concludente din colindele culese de Sabin V. Drăgoi. Din mijloc de mese / Măru-i mărgăritu / Mîndru-i de-nflorit / Florile-s de argint / Merele-s de aur“¹⁵.

11 Trilogia culturii, capitolul Duh și ornamentică, București, 1966, p. 214.

12 *Arta populară și relațiile ei*, București, 1971, p. 42, Ed. Meridiane, București.

13 Marcela Focșa, *Scoarțe românești*.

14 *Idem*.

15 Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1972.

Cele mai importante zone în care lăicerele și scoarțele au cunoscut o mare dezvoltare artistică le putem fixa în jurul Dorohoiului — Zamostea, Dersca, Pomirla — a Botoșanilor, Bucecea, Tudora, Ștefănești, Mindrești, zona Iași în care este inclus și o parte din județul Vaslui, din care amțim doar cîteva sate : Bivolari, Hîrtoape, Moșna, Miroslovești, Mădîrjac, Popești, Oltenești, Zgura, Averești. În sudul Moldovei, Hușul, satele situate pe apa Birladului, Tecuciul și Galațiul s-au remarcat de asemeni prin arta decorativă a scoartelor. Aceste piese de interior au și importante funcții de ceremonial. La nuntă, un lăicer țesut de mireasă se așeza lîngă măsuța în fața căreia îngenunchiau tinerii pentru a-și lua „iertăciune de la părinți. Pe cel mai frumos lăicer, scoartă din zestre, tinerii și nașii îngenunchiau la cununie. Lăicerul de cununie se făcea cu flori „chenar“ pe margine „dacă mireasa era fată“¹⁶.

Scoarțe fără chenar, ornamentată cu motive geometrice în șah, adică pătrate dispuse în diagonală cu ajutorul cromaticii, era denumită în „pave“, în „cărți“, în „obloane“. Ornamentele în triunghiuri se utilizau ca și pătratele dispuse în diagonală, fiind denumite în „costițe“ sau în „posmagi“.

Triunghiurile erau redată și pe orizontală suprapuse continuu, încît imitau trunchiul unui arbore sau coloana infinitului sculptată de Brâncuși. Acest ornament, denumit „în trei suveici“¹⁷ și-a luat probabil denumirea după tehnica de lucru a scoartelor. Ornamentele geometrice sînt denumite și naționale.

Scoarțele simple fără chenar, ca și lăicerele, s-au dezvoltat în gospodăria țărănească. Rombul sau roata este unul dintre cele mai frecvente motive care se găsește în fiecare sat din podișul Moldovei. El există și în Cîmpia Munteniei în aceeași formă de prezentare după cum s-a găsit pe scoarțele existente la Muzeul din Slobozia — Ialomița.

În satul Pomirla—Dorohoi, rombul este denumit trandafir¹⁸. În zona Iași la Popești, Mădîrjac apare sub denumirea de roate pline și jumătăți de roată, șinătău și flori încheiate sau floarea mare (Erbiceni). În jurul Negreștilor, la Cuci, rombul realizat în scară dreaptă pe scoarțe este denumit „șatrancă“.

Romburile concentrice au conturul în scări sau dințat iar în centru au un element simplu, o cruce, un pătrățel sau un romb. Marcela Focșa în lucrarea sa „Scoarțe românești“, vorbind de ornamentică susține că „motivul geometric se desfășoară într-o serie bogată“ de la valul și rombul cu trepte, de o tradiție atît de bizantină pînă la motivele de un caracter mai asiatic reprezentat prin romburi cu cîrlige, romburi dințate“¹⁹.

Rozeta cu opt culturi denumită stea, luceafăr, frunză de vie, floare de măr, morișcă ca și rombul sau roata apar frecvent pe scoarțele moldovenești. Scoarța sau lăicerul în stele sau în trei stele este întîlnită în

16 Hiliuță Maria. Bucecea-Botoșani.

17 Colecția Muzeului etnografic Iași, Miroslovești-Iași.

18 Colecția Muzeului Etnografic-Iași.

19 Marcela Focșa, *op. cit.*, p. 284.

cîmpia Moldovei, Bivolari și Moșna—Iasi, zgura Oltenești—Averești—Vaslui. Zig-zagul denumit ținătău, șirlău, Unirea în Dănești—Vaslui, este utilizat în compoziția oramentală a scoarțelor, alături de celelalte ornamente. Motivele geometrice, romb, rozeta denumită stea, luceafăr, frunză de vie, floare de măr sau morișcă sînt simboluri ce ne amintesc probabil de cultul soarelui și al altor astre. Cultul soarelui este cunoscut de străbunii traco-geți și daci cu cca. 1000 de ani î.e.n. din epoca bronzului²⁰ ca și pe ceramica daco-getică din secolele V-IV î.e.n.²¹

Dintre ornamentele vegetale, „pomul vieții” este cel mai cunoscut motiv pe care îl putem urmări în multe variante pe scoarțe. În arta populară, pomul simbolizează fertilitatea, este simbolul vieții și al morții. Pomul este însoțit de păsări. În tradiția populară, pasărea simbolizează sufletul care după moarte trece în lumea veșnică, eternă²².

În ornamentarea scoarțelor, pomul este dispus pe orizontală sau verticală. Uneori un singur pom, ocupă întreaga suprafață, sau grupuri de pomișori se repetă pe suprafața țesăturii (Bosia—Iasi). Pomul dispus pe verticală apare pe lăicere. Decorul în „brazi” și „furculițe” ne aminteste de o compoziție la care alături de motivul vegetal, „bradul”, apare și cel scheomorf, furculița. Motivul „pomișori” sau „spic de grîu” întregesc decorul lăicerelor moldovenești din zona Iasi (Hîrtoape).

Pomul pe lăicere apare între vriste și poduri — o caracteristică a scoarțelor moldovenești este că motivul respiră de spațiul liber ce îl înconjoară, fiind redat așa cum spunea Blaga, vorbind în general de arta noastră populară, „într-o formă clasică, în sensul că e măsurată, discretă”²³.

Pe scoarța din Ștefănești—Botoșani, veche de cca. 130 ani, pomii sînt dispuși perechi pe orizontală, avînd păsări pe ramuri. În continuarea acestora se află doi pomi culcați fără păsări, unul continuîndu-l pe celălalt. O altă variantă a pomului s-a întilnit pe o scoarță din Mîndrești—Botoșani ce are pe ea anul 1861. Pe această scoarță, pomul în vas este dispus pe orizontală, pe două rînduri, în grup de cîte patru cu pasărea în vîrf. Lipsește pomul în direcția în care este țesut anul. Pomul în vas, imitînd un gavanos cu flori se fală pe o scoarță formată din două bucăți, una pe fond cafeniu și alta verde. Ornamentele pe fondul cafeniu, fiind dispuse pe verticală în picioare dă impresia că reflectă în apă, deoarece același ornament pe cîmpul verde, apare în poziția inversă răsturnată între stilizările dispuse pe partea superioară a cîmpului. Pe o altă scoarță, compoziția oramentală a pomului este întregită și de reprezentări antropomorfe. Figurația feminină purtînd fuste în formă de clopot²⁴ se află pe una din ramuri în partea stîngă a

20 V. Pârvan, *Dacia*, București, 1967, p. 53.

21 Ion Horațiu Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1968, p. 2.

22 Gh. Pavelescu, *Pasărea-suflet*, în Anuarul arhivei de folclor, vol. VI, București, 1972.

23 *Op. cit.*, p. 212.

24 Malacoff — fustă foarte largă, în formă de clopot, caracteristică modei feminine europene dintre 1860—1880. A fost numită așa, în amintirea turnului cu același nume cucerit în războiul Crimeii.

fiecărui pom. Stilizarea vegetală a crengilor de pom apare frecventă pe scoarțele moldovenești, în compoziția ornamentală a pomului sau creanga se repetă și formează decorul central al scoarței. Stilizarea vegetală a crengilor de pom s-a întâlnit pe o scoarță din zona Neamț, ce are pe ea anul 1858.

Reprezentarea pomului în diferite variante pe scoarțe atestă bogăția și diversitatea motivelor din această zonă. Reprezentarea motivului zoomorf, calul, cerbul, cocoșul și hulubul, însoțite de motivul vegetal, pomul sau creanga, este de asemenea variată. Pomul în vas, dispus pe verticală, cerbul pe orizontală, formează decorul unei scoarțe din Moșna—Iasi. Cocoșul este motivul care se repetă în rânduri pe o altă scoarță, fiind redat într-o cromatică diferită. Apare și în grupe de câte doi, având intercalate între ei stilizarea vegetală, „trandafiri“ sau fiind însoțit de motivul vegetal-pomișori. Hulubii și copăceii, adică pomii, constituie și ei un important decor al scoarțelor moldovenești din zona Iasi.

Reprezentarea zoomorfă, calul și cea antropomorfă formează decorul unei scoarțe din satul Pupezeni, comuna Bălășești și comuna Bălăbănești—Galați. Două femei, privindu-se în față, îmbrăcate în rochii ce se termină în triunghiuri, au fiecare de o parte și de alta, calul alb care le întâmpină galopînd. În spatele cailor se observă aceleași femei, scoarța avînd un chenar din linii geometrice.

O compoziție ornamentală interesantă se află pe o scoarță din Zgura—Oltenești—Vaslui. Figura antropomorfă, zoomorfă vegetală și astrală apar ca o sinteză a ornamentelor din această zonă. Două femei cu diademă pe cap, costumate în rochii clopot, cu brațele desfăcute alcătuiesc elementul central al decorului. Lîngă femei apare cîte o pasăre cu aripile desfăcute. Sub brațul stîng al fiecărei femei se observă cîte un cățel. Compoziția se încheie la cele două capete ale scoarței, cu cîte două rozete cu opt brațe, în mijlocul cărora se află crucea. Aceste elemente de decor simbolizează fiecare ceva din ceea ce a dispărut, din gîndirea magică străveche. Reprezentarea antropomorfă constituie un important decor pe scoarțele din zont extracarpatică. La Gohor, în județul Galați, sub denumirea de „mocance la horă“ se întâlnește decorul ce forma chenarul unei scoarțe. Femeile îmbrăcate în rochii clopot, țînîndu-se de mină, joacă hora. Ornamentul central al scoarței este format din romburi mărginite de zig-zaguri. Sub aceeași denumire de „mocance la horă“ există și decorul central format din două femei costumate în rochii clopot, înconjurate de stilizări vegetale (Gohor—Galați²⁵). Decorul „hora“ apropie scoarța moldovenească de cea maramureșeană.

Scoarțele moldovenești prezentate mai sus îmbogățesc patrimoniul Muzeului etnografic al Moldovei din Iasi. Parte din ele au fost valorificate într-o expoziție tematică temporară organizată la sediul Muzeului în aprilie-noiembrie 1974 fiind și prima expoziție de scoarțe moldovenești din orașul Iasi. În prezent, la sediul Muzeului se află o altă expoziție de valoroase scoarțe centenare existente în colecțiile Muzeului din Iasi.

LES ORNEMENTS DES TAPIS MOLDAVES

Résumé

Les ornements des tapis Moldaves de la Moldavie extracarpatique, occupent une place de choix.

Les tapis moldaves constituent un art qui s'est développé dans les maisons paysannes de même que chez les boyards.

Du point de vue fonctionnel, les tapis se divisent en „lăicer“ et „scoartă“.

Le matériel employé au tissage des tapis est la laine en couleurs naturelles ou bien la laine teinte en couleur végétales. Dans la seconde moitié du XIX-e siècle on a commencé à utiliser aussi la teinture chimique.

L'art du tissage des tapis s'est développé des simples tapis paysans étroits et longs, de laine en couleurs végétales ayant des ornements en forme de „chaise“, de „ponts“, de „seuils“ et „bandes“, „cils“ ou „petits cils“, jusqu'aux grands tapis ornements sur tout leur surface de motifs géométriques, de stylisations végétales, zoomorphes et antropomorphes.

La précieuse collection de tapis moldaves qui fait parti du patrimoine du Musée Ethnographique de la Moldavie, de Iassy, constitue un important moyen de connaissance de la création populaire de cette province historique.